

שלוש פעמים בשנה לפרנקפורט דאודר לשם כך. את הספרים שמכר החתים בחותמת שלו: ר' יצחק סטנאב – באותיות גדולות – ומסביב בעיגול "בלי חותם גנוב הוא" (גם בהקדמה של אחד מספריו הוא כותב: "פתחתי פתוחי חותם שמי על השער, להודיע את הקונים הניגשים לקנות שכל ספר בלתי חתימתי גנוב הוא"...).

גם ה"חותמים" – ה"פרנומרנטיין" – הכזיבו אותו, וכמו שהוא כותב: "והן עתה קצת מהחתומים מושכים את ידיהם אחרי שנימנו, ואני אין לאל ידי לתבוע אותם בדין, כי גרמו לי היזק רב... לכן מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, ובכתב הדת לחברת "מצדיקי הרבים" לא יכתב עוד"...

בסוף הספר "מנחת בקורים" הדפיס סטנוב קטע מהחלק הרביעי של "ספר אסף" אשר עודנו בכתובים – וכששאלו אותו: "למה לא יוציאהו לאור הדפוס למען ילכו רבים לאורו?" – השיב: "...על מי אדברה... בני עליה הם מועטים על כן עת לחשות... וחבל על הנדפסים אשר אין דורש ואין מבקש"...

באין ברירה פתח, בסוף ימיו, בית מסחר ספרים, אשר בו מכר והחליף עם מוכרי הספרים את הספרים שלו, ואת הספרים שקבל תמורתם, יחד עם ספרי ה"משכילים", ופרסם מודעה ובה רשימת הספרים שתחת ידו: "לידע ולהודיע למוכרי הספרים ולקוני הספרים רשימה מהספרים, ומקחם הקצוב, שתחת ידי ר' איצק למכור ולהחליף עם מוכרי הספרים – מלבד שאר ספרים חדשים עם ישנים שתחת יד ר' איצק סטנאב הנ"ל."

זיוף ספרותי ו"תיקונים" בסידור התפילה

(ספר אמרי בינה שחיברו משכיל – ותיקונים בסידור התפילה ע"י המשכילים)

מי הוא מחבר הספר "אמרי בינה"?

ה"שם הגדולים" של החיד"א מחולק לשני חלקים: "מערכת גדולים" ו"מערכת ספרים".

ההתעניינות ב"מערכת הספרים" היא גדולה לאין ערוך מההתעניינות ב"מערכת גדולים" – "מימיהם אנו שותים ושמותם אין אנו מזכירים"... – אומרים בשם ה"חזון איש" ולא בשם ר' אברהם ישעיה קרליץ, בשם ה"אור שמח" ולא בשם ר' מאיר שמחה הכהן. מי יודע, למשל, ששמו של ה"מגיד משנה" על הרמב"ם הוא ר' ווידאל די טולוזו? – מספרים ספורים נפלאים על ה"חפץ חיים" ולא על ר' ישראל מאיר הכהן מראדין. (–אגב, שם המשפחה של ה"חפץ חיים" אינו ידוע בצבור – במכתב ששלח ה"חפץ חיים", בשנת תרפ"ו, אל ידידו ר' דוד פוטאש

מתל אביב, כשביקש ממנו לסדר שישלחו לא סרטיפיקט כדי שיוכל לעלות לארץ הקדושה ולהשתקע בה, כתב בעצם כי "ק ששמו ישראל מאיר פופקא)

ה"אמרי בינה", בה"א הידיעה, הוא, כמובן, שר התורה, הרב של קאליש, ר' מאיר אויערבך, שעלה לירושלים בשנת תרי"ט וספריו על ארבעה חלקי השלחן ערוך הם מהחשובים ביותר! – אבל יש הבדל בין "אמרי בינה" ל"נודע ביהודה". "חתם סופר", "אור שמח" וכדומה. כי "נודה ביהודה" יש רק אחד, "חתם סופר" יש רק אחד, וכן "אור שמח" "אבן האזל" "חזון איש" וכו' מה שאין כן "אמרי בינה" יש, לכל הפחות שלושים ושניים ספרים בשם זה! (שמנויים בספר "בית עקד ספרים" של פרידברג). – השם הזה הוא, אמנם, כל כך נאה וקולע עד שקסם להרבה מחברים לעטר בשם זה את ספריהם – אין פלא שגם זייפנים השתוקקו לשם זה שיתנוסס על ספרים שגנבו או שזייפו...

ידוע לנו על שני ספרים מזוייפים בשם "אמרי בינה". האחד הוא פלאגיאט בלע"ז – משיג גבול" פשוט, אשר בזו יגיע זולתו. תלש את שער הספר והדפיס במקומו שער אחר שעליו כתוב, שחזר על גבי לבן, שהמזייף הוא הוא שחיבר את הספר... על המזייף השני, שבו נעסוק במאמר זה, מעיר ר' יוסף תאומים בעל ה"פרי מגדים": "כי ידעתי את האיש ואת שיחו שהוא ממגנבי דברים, אך חלק מהם, בהיות כל מגנבי דברים גונבים משל אחרים ומיחסים לעצמם, וזה גונב משלו ומיחסם לאחרים..."

ובכן, ה"אמרי בינה" שלפננו "שם מחברו פלאי" – ככתוב על שער הספר, "המביא לבית הדפוס" כותב: "זה הספר מצאתי בבית עקד הספרים (הנקרא ביבלי"טעק) של אחד השרים הראשונים, בכתב יד, עם הסכמות מגאונים הקדמונים, ושם מחברו פלאי. וגאוני זמננו המה ראו כן תמיהו מרוב טובו לבית ישראל, ויחלו פני לקיים דבר לקבעו בדפוס למען יהנו רבים לאורו. וכולם ידעו את ה', על פי המחקר והקבלה וכו'", ספר זה "למד דעת שהקבלה והחקירה יחד חוברות אחיות תאומות בעבותות האהבה קשורות, אך אשר בחקירה – בתוכחת מגולה נדברות, המה בקבלה – מאהבה מסותרות..." – הקבלה והחקירה רוכבים צמדים כאיש אחד חברים... – "וכל דבריהם עולים בקנה אחד..." הספר בנוי בדרך "שאלות" ו"תשובות" – בין שני אנשים, אחד חוקר ואחד מקובל, בין "נועם" החוקר ובין "ידעיה" המקובל.

ה"מביא לבית הדפוס" מצא את הספר הישן נושן הזה במצב גרוע מאד! "ומרוב יושנו שלט בו רימא ויאכל חצי דפיו בקצת שערו ופרקיו... ומסבת הבילוי ניתן בו מגרעות..." – והוא, בעזרת ה"חונן לאדם דעת", השלים את החסר... אך קרה דבר נפלא מאד: שהרימה, שאכלה חצי מדפי הספר, לא שלטה כלל בהסכמות שבראש הספר: הסכמה אחת מאת ר' שעפטיל בעל ספר "ווי עמודים", בנו של ה"של"ה", משנת תי"ד, והסכמה שניה מאת ר' נפתלי כץ, בעל "סמיכת חכמים" משנת תנ"ז.

ה"מביא לבית הדפוס", איציק סטנוב, צירף עוד הסכמה מאת ידידו הטוב ר' שאול לוי, בעל "בשמים ראש", שמעיד עליו: "ראיתי שזה הספר נוטע השתכלות והתבוננות בלב הנספחים

ללמוד קבלה ללכת אורחות יושר, עיינתי בו בהשקפה מהירה, כאשר ידאה הנשר, וראיתי כי טוב הוא" ועוד הסכמה אחת שעליה חתומים שלשה עשר מרבני פולין שבדורו.

את הספר הדפיס בשנת "והמשכילים יבינו הכל (תקמ"ד) – ואמנם חבריו ה"משכילים" של "המביא לבית הדפוס" הזה שהכירו את תחבולותיו ואת נכליו של "מרי זייפנא" זה, "השכילו להבין" ולדעת מי הוא מחבר הספר... ומי הוא שחיבר את ה"הסכמות" של ה"ווי העמודים" וה"סמיכת חכמים"... וכי ה"הסכמה", שעליה "חתומים" שלשה עשר מרבני פולין, גם היא מזויפת... הם גם ידעו שהוא הוא, סטנוב בעצמו, חיבר את השיר, שבראש הספר, שמהלל ומשבח את הספר...

ידידו ומקורביו של סטנוב לא יכלו גם הם לסכול את צביעותו ואת התרברבותו, ונקעה נפשם מהתנהגותו. הם בגדו בו וחרצו עליו משפט כי הוא "הפכפך מטבעו, ואוהב להתחפש ולהונות את הבריות במעשי זיוף, ואינו אלא מתרברב ומתגנדר". הם שפרסמו ברבים, והוציאו דבה, על עוד ספרים, כתבי יד קדמונים שמצא סטנוב והוציא אותם לאור, כי "הוא המחבר, הוא המפרש, הוא הכותב את ה"הסכמות והוא המהלל את הספר" – "זאת המחברת כלילת יופי לשם ותפארת. חכו ממתקים ומליצותיו מנופת מתוקים" – ושהוא בעצמו מחבר את שירי השבח לספר ולמחבר, שרגיל להוסיף בראש ספריו, ועליהם הוא חותם בשם אישיות, בלתי מוכרת, מארץ רחוקה...

אנשי דורו וכתבי קורות הדורות מתארים את אישיות של סטנוב ואת תכונותיו כדמות **יוצאת דופן ביותר**. הם מעידים שהיה לבוש בגדי גויים, בגדים קצרים, כדרך שלבשו אז ה"משכילים" בברלין, אך עליהם לבש את ה"קפוטה" הארוכה שהביא עמו מארץ מולדתו... שהיתה מכסה אותם, וכשהיה בא בחברת חבריו הסיר אותה והיה כאחד מהם. "הוא לא גזז את זקנו, וקיים את המצוות המעשיות, אבל היה מקולקל בדעותיו. התהדר ב"קבלה" אך לא היה מאמין בזה. פשט טלפיו להראות אמונתו, ומינות וליצנות על שפתיו..." – ו"כל הספרים שהוציא מלאים שגיאות טעויות וחסרות – בהיותו אץ ונחפז במלאכתו, גורע ומוסיף משלו, ונותן בדברי המחבר את דבריו הכוזבים".

אחד מאותה חבורה של "משכילי" ברלין, י. ל. בן זאב, חרץ משפט על ה"הערות חדשות ומועילות" שכתב סטנוב על "ספר השרשים" שהוציא לאור: אמת, יש בספרו "הערות חדשות ומועילות" – אך ה"חדשות" אינן מועילות. וה"מועילות" אינן חדשות... וההערות אינן במקומן...". וסטנוב מתאונן: "...וכל חכם בדורו יסבו עליו סכלים שונאי דעת, ויכוהו בלשון. ובכל מקום שאתה מוצא גדולתו וחכמתו שם אתה מוצא דיבתו וחרפתו... וכבר פגעו גם בי אנשים אחרים רשעים – יכרת ה' מארץ זכרם.

זיופים ב"סידור התפילה"

סטנוב זה, אשר מיודעיו כינו אותו "חצי מאמין וחצי מיץ" – "מאמין" בחיצוניותו ומין בפנימיותו – פשט את טלפיו בסידור התפילה! – הוא הוציא לאור בשנת תקמ"ה "סידור תפלה

מכל השנה" מדויק ביותר על פי כלל הדקדוק, ונקי מכל השיבושים – לזכות את ישראל כדי "שלא יתעו ולא יתגאלו בפת בג השבשתא, שהיא בריה קלה דמעילנא אית לה ומפקנא לית לה..."

סטנוב, בהכירו את יקר ערך גדלותו בדקדוק לשון הקודש, גבה לבו עד להשחית, ובשחצנותו כי רבה פער פיו ללעוג על הראשונים, שתקנו את נוסח התפלה, לומר שלא היו בקיאים בחכמת הדקדוק כמוהו, ולא שמו לב ל"שגיאות הדקדוקיות", ולכן הוציא הוא, עוד בשנת תקל"ג, ספר בשם "אגרת בית תפלה", בו "תיקן" את כל שיבושי הדקדוק שבתוך סדור התפלה, כפי שמצא לנכון. עם השגות על המדקדקים הראשונים, וגם שינה בהרבה מקומות את נוסח התפלה, שיסודותיו בהררי קודש, כפי שעלה על רוחו.

כעבור 12 שנה, בשנת תקמ"ה, הוציא סטנוב, בעלום שמו, גם את ספרו "ויעתר יצחק" כולל: "פסקי ההגהות על סדר התפלה אשר הונף ואשר הוברר מארבעה מטיבי צעד בדקדוק לשון הקודש ה"ה הרב הגאון מהו' יעב"ץ בספרו "לוח ארש", והמדקדק הרבני מהו' שלמה זלמן הענא בס' "שערי תפלה", והמדקדק הרבני מהו' יצחק לבית לוי בס' "אגרת בית תפלה", והרב המה"ג המדקדק מהו' מרדכי דיסלדורף בסדר תפלה שלו, אשר על פיהם יהיה כל ריב וכל הגה בצחות התפלה מכל השנה" – כלומר, שהוא הוא, איציק הלוי סטנוב מחבר "אגרת בית תפלה" הוא הפוסק והמכריע, בענין דקדוק ונוסח התפלה, בכל חילוקי הדעות שיש בין "ארבעה מטיבי צעד" שאחד מהם הוא "המדקדק הרבני מהו' יצחק לבית לוי בספר "בית תפלה"... – וכפי שהוא כותב בהקדמתו לסידור שלו: "באתי אני הצעיר לדון כמכריע ביניהם ולהקים האמת, וכל דבר שנשנה במחלוקת הבאתי בכור ההתבוננות (בספר "ויעתר יצחק") וצרפתי כצדק את הכסף עד יצא כנוגה צדקו"...

ברוב שחצנותו ומיעוט הבנתו בחכמת וקדושת ראשונים כמלאכים, השווה עצמו לראשונים והוא משבח את עצמו שאינו מן ה"יראי הוראה"... וכן הוא כותב ב"ויעתר יצחק": "...ואני כבר מילתי אמורה שכל דורש אמת בלבבו צריך להיות אביר לב ולהחזיק באמת כפי העולה מדרכי החקירה ההיא. ומורא השינוי לא יעלה על ראשו, כמו שחכמי התלמוד והגאונים שבכל דור ודור (!) פוסקים הלכה למעשה, כפי העולה מ"שקלא וטריא" בפילפול האמיתי, ואינם יראים יראת השינוי כאמרם ז"ל "לא בשמים היא" כבר ניתנה תורה לבני אדם, אשר כל חכם מבין מדעתו האמת בכל דרוש, כפי דרכי הכרעת הדרוש ההוא. ואם איננו ככה נהיה כל ימינו ממששים כעוורים... פוסחים על שני הסעיפים... לכן מי האיש הירא ורק הלבב – ילך וישוב לביתו וישם יד על פה" – ואכן, בספר זה "גלייה לדרעיה", והוכיח לכל כי "רב גובריה", ב"פסקי ההגהות על התפלה", כאחד הפוסקים המובהקים! ואינו "ירא ורק הלבב אשר ישם יד על פה"... ולא השכיל לדעת כי רוחב דעתם, מטהרת הלב ודרגתם הגדולה, שאין לנו מושג ודעת בהם, היא, היא היתה חכמת אלו שקבעו את נוסח התפילה!

באחד הספרים שזייף ישנה הקדמה, שכתב בשם בדוי – וחתם יוסף לוצאטו איש איטליה... – ובה הוא משבח מפאר ומרומם את כל הספרים שלו. ועל ה"ויעתר יצחק" הוא כותב שם:

"...הלכה כמותך בכל מקום בהגהות התפלה, אשר יצאת לדין בדבר החדש בחיבורך" ויעתר יצחק". רבות עשית, כי אזרת כגבר חליצך ללחום מלחמת האמת, ולא רך לבבך כקצת רכי הלבב אשר שמו מנוחתם כבוד, הגדלת על כל שמך בחבורך זה, יען זכית לקבוע כמה מאות הלכות מה שלא זכו אל כיוצא בו שלימים וכן רבים משלומי אמוני ישראל". נגדו יצא, בחרב לטושה, המדקדק הנודה ר' טוביה פדר, אשר בספרו "להט החרב" הוכיח את זיפיו של סטנוב, את שגיאותיו ואת טעויותיו, ותקף אותו בחריפות על שהעז לפשוט טלפיו בסידור התפלה, לשנות ממטבע שטבעו חכמים, "לתקן" את הנוסחאות ולעשות בו כבתוך שלו. בתחלת דבריו הוא כותב: "...התבוננתי על סדר התפלה אשר כוננו ידי המדקדק ר' יצחק הלוי איש סטנאב, וראיתי והנה עלה כולו קמשוני הטעות, כסו פניו חרולי השיבושים... ויחדש נוסחאות לא תקימה. ויהי כראותי כי עזב דרך הישר ללכת ארחות עקלקלות, ערכתי קונטרס ההשגות... שלחתי להמחבר ירא ויוכח אולי ימצא די השיב דבר על אפניו. ולא ערך אלי מלים, ידו שם למו פיהו. אחרי הדברים והאמת האלה שחרתי פניו בפרנקפורט דאודר, שאלתיו ויהי כמחריש, ועודנו לא ישוב מדרכו ויחזק בנוסחאותיו החדשות. ויהי בעיניו כתאני הבכורות, ובעיני כתאנים השוערים אשר לא תאכלנה מרוע... והאיש סטנאב, ראשית חטאת לבני דורנו בחיבוריו, קטני הכמות ואפוסי האיכות, כנודע מספרו "זוהר חנינא" אשר בדא מלבנו... וכבר נשרפו הרבה מספריו על העצים אשר על האש... עתה באתי להתווכח עמו ולהראות כי בחכמת הדקדוק לא העמיק הרחיב עיונו... והשיג בחפזה..." – הוא מוכיח שסטנוב "טעה בדברים שידוע לתינוקות של בית רבן" וכי "לא העמיק ולא השכיל אמיתת הענין", "וכל חכמי לב יראו טעותו", "אין לבלות הזמן להשיב על הבלים כאלה", "מה ענה על הבלים כאלה – או בשנתו או בשכרותו כתב כן..." "והנה נשברו השגותיו כשברי נבל יוצרים..." "אין לך טעות גדולה מזו – כל השומע יצחק לו, כי לא ידע בין ימינו לשמאלו..."

מתוך 532 "תיקוני טעויות" של דקדוק ושינויי נוסחאות, אשר "תיקן" סטנוב ב"ויעתר יצחק" עומד פדר רק על תשעה עשר מהם – והוא מסיים: "וידע אתה המעיין כי לא הבאתי עשריה ממה שיש עוד להשיג עליו" ולהרוס פינותיו אשר יסד ב"בית תפילה" אשר לו, אבל הכל יבוא במשפט על כל נעלם, בזדון ובשגגה, ב"סדר התפלה" אשר לנו ובחיבורנו הגדול... – כנראה שלא זכה להוציא אותם לאור, מחוסר אמצעים, כפי שהוא כותב שם: "...כי מעודי אינני מרודפי שלמונים להפיץ ספרים ולחלקם... ולהשתחוות לאגורת כסף... כדרך השולחים בים צירים לאמור מי בכם איש מתנדב יבוא על החתום... לא כן ביתי... מעט אשר השיגה ידי אותו אדפיס..."

נביא כאן כמה דוגמאות מהתיקונים של סטנוב:

"להניח תפילין" – הה"א בפתח והנו"ן דגושה – הוא "מכריע" נגד ה"שלחן ערוך" שכותב מפורש: "להניח בקמץ תחת הה"א ולא בפתח ובדגש". וביאר ה"משנה ברורה": בקמץ, שהוא לשון הנחה, כמו שכתוב "להניח ברכה אל ביתך", ולא בפתח, שהוא לשון עזיבה, כמו שכתוב "אחיכם אחד הניחו אתי" (ואולי היתה כוונתו של סטנוב, באמת, לשון עזיבה – כאותם

ה"מסורתיים" בימינו שמניחים לבניהם את התפילין על היד ועל הראש ביום ה"בר מצוה", ולמחרתו מניחים ועוזבים אותם על ה"בוידיים" עד עולם.

"אשר בדברו מעריב ערבים" – כמו "בין הערבים" – הרי"ש בשוא והבי"ת בפתח והיו"ד בחיריק – כך הוא קובע נחרצות – כיון שלא מצאנו במקרא בריבוי ערב ערבים, רי"ש בקמץ ובי"ת בחיריק **"אין לנו להוציא מדרך סברא...** גם יתכן לאמר שמלת ערבים – רי"ש בקמץ ובי"ת בחיריק – לא יורה בלשון רק על ערבי נחל כמו "על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו... יותר מזה יתכן לאמר שמתקני התפלה תקנו התפלות בלי נקודות ואחריהם באו נקדנים טועים ונקדו ערבים בטעות".

"שלא עשני נכרי" – אמנם בתוספתא נאמר: "שלש ברכות צריך לברך בכל יום: שלא עשני גוי וכו' גוי – שנאמר כל הגויים כאין נגדו" וכן גירסת רב עמרם גאון, והרמב"ם והאבודרהם והטור – אבל סטנוב אומר בפשטות: "וצ"ל נכרי במקום גוי".

"והמעיר נרדמים" – במקום **"והמקיץ נרדמים"**.

"והמנובב אלמים" – במקום **"והמשיח אלמים"**.

"שכן חוב כל היצורים" – במקום **"שכן חובת כל היצורים"** – כי **"חובת"** לשון תלמודי, ולמה נעזוב משקלו המקראי מפני משקלו התלמודי, וכבר אמרו חז"ל (היכן אמרו?) **"לישנא דקרא עדיף"**.

"דעת ותבונה טובות אותו" – במקום **"דעת ותבונה טובים אותו"**.

"הגומל לרעים טובות" במקום **"הגומל לחייבים טובות"** אמנם ברי"ף וברא"ש כתוב **"לחייבים"** אבל הוא כותב: **"לרעים כצ"ל"**.

"ותערב עליך עתירתנו כקטורת וכקרבן" – במקום **"כעולה וכקרבן"**.

"ונגלית עליהם בערפל וטוהר" – במקום **"בערפלי טוהר"**.

"לשבת בסוכה" – במקום **"לישב בסוכה"** כי לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד – והוא, בדעתו הרחבה, פוסק: **"לישנא דקרא עדיף! והיא דרך סלולה, דורך בה לא ידע ספק..."** – חד וחלק!

"שובה אלינו בהמון רחמיך" במקום **"שובה עלינו"**, כפי שתקנו אנשי כנה"ג.

סטנוב זה הוא הוא **"שקבע"** ש"משיב הרוח ומוריד הגשם" הוא **"סוף פסוק"** של הקטע **"אתה גבור וכו'", ולכן צריכים, לפי הדקדוק, לומר הגשם, בקמץ תחת הגימל...** – וכל המדקדקים והנקדנים שהיו לפניו, כולם, וכל ספרי התפלה שכתוב בהם הגשם בסגול הם אלו שלא דקדקו כראוי. – מדפיסי ספרי התפילה, שלא ידעו בין ימינם לשמאלם נגדרו אחריו והדפיסו **"הגשם"**, בקמץ תחת הגימל, ובמשך הדורות נשתקע הדבר עד זמננו. – **"ברם, זכור לטוב אותו האיש"** והרב חיים קרויס שליט"א שמו, שעמל רבות הן בחוברות וספרים שהוציא, והן בשכנוע, עד

שזכה להחזיר עטרה ליושנה, וכל ספרי התפלה שנדפסו בזמן האחרון תקנו את הדבר, עד שכיום יודעים כולם ש"הגשם" בסגול תחת הגימל.

בסוף ההקדמה שלו על הסידור כותב סטנוב: "נאום הצעיר, כתום הדפסת זה החיבור הקרה ה' לפני סדר תפלה בכתב יד על קלף משנת רמ"ט, והיו רובי נוסחאותיו כהגותיו... אז שמח לבי ותעלוזנה כליותי בדבר שפתי מישרים" – בכל זאת לא נתקבלו רוב נוסחאותיו ו"תיקוניו" כי רובם מהם "כל השומע יצחק לו"... – גם מעמידים אותו על חזקתו, ומאמינים לו בכל לב, שאת "סדר התפלה משנת רמ"ט" מצא, יחד עם פירוש הרשב"ם... על תהלים, ב"בית עקד הספרים" אשר למלך ירום הודו, ב"קרית מלך רב היא ברלין". ויחד עם ה"זוהר" "מהדורא תניינא"... ויחד עם הספר שחיבר אסף, אחד מ"עשרה זקנים" שדוד כתב את ספר התהלים! (על שני ספרים אלה במאמר הקודם.)

* * *

"אחרי הדברים והאמת האלה" מגלגל סטנוב את עיניו כלפי מעלה – "אפום מחתרתא"... – ומסיים את ספרו: "ברוך אתה ה' אשר נתן כזאת על לבי לדרוש האמת בכל לבבי. רבון העולמים! אתה ידעת כי עזבתי את ביתי, נטשתי את נחלתי, אם על בנם רטשתי, לא נשאר לי בלתי את גויתי..., יבש כחרס כוחי ומאור עיני גם הם אין אתי, כי עששו עיני מרוב עבודת המכתב... יום ולילה תכבד עלי העבודה... ועתה אלוקי גלוי וידוע לפניך כי בשלך הצער הזה, ומאהבתך ה' ומאהבת חותמך אין נחשב בעיני למאומה הצער הזה כי אין הצער שווה בנזק האמת".

* * *

הערות

י.ל. בן זאב, שהזכרתי למעלה, אשר היה מאלה אשר השחיתו והתעיבו ודרדורו את המוני בית ישראל לשאול תחתית, גם הוא פשט את טלפיו בסידור התפלה "והבל הביא גם הוא"... ויעש גם הוא מטעמים... – סידור בשם "תפלה זכה".

את הסידור הזה הוציא לאור שלמה לויזון בשנת תקע"ו, אחרי מות המחבר, הוא גם עיתר אותו בהקדמה משלו. – "הרב" שלמה לויזון ידוע לנו דרך המשניות דפוס וילנא: "מאמר על דקדוק לשון המשנה מהרב ר' שלמה לויזון" – מופיע בראש כרך ראשון של המשניות, אחרי ההקדמות של מפרשי המשנה, מיד אחרי "תולדות רבנו הקדוש" שהועתק מספר "בית רבי". הסידור כולל: "התפלות מכל השנה, מזוקקות מכל השגיאות והטעויות על פי משפט הלשון ודקדוק התנועות, ומבוארות עם פירוש המלות והענין בתכלית הקיצור – כאשר עשה לפנינו המדקדק השלם מו"ה יצחק סטנאב בספרו "ויעתר יצחק", – על ידי יהודה לייב בן זאב ז"ל". ונלוה אליו קונטרס "תיקוני התפלה", כולל נוסח התפלות על פי אנשי שם, מטיבי לכת מהלך דקדוק הלשון, הלא המה המדקדק המפואר מהו' שלמה זלמן האנויא בספר "שערי תפילה", והגאון מהו' יעב"ץ בספר "לוח ארש", והגאון מהו' מרדכי דיסלדורף, והמדקדק ר' איצק סטנאב

בספרו "ויעתר יצחק" – את הכל שקל במאזני השכל והכריע בין הדעות ר' יהודה ליב בן זאב – אשר הלך "כעולל אחרי הבוצר במקומות אשר סטנוב הניח לו מקום להתגדר בו"...

ר' וואלף הידנהיים כותב בהקדמתו למחזור שלו: "וזאת לדעת כי בסדר התפלה הלכתי בשיטת החכם בעל "ויעתר יצחק", והדפסתי רוב הנוסחאות על פי דעתו והכרעתו"...

בדורות האחרונים נתונים רוב ספרי התפלה בידי מדפיסים אשר אין עיניהם ולבם כי אם על בצעם, וכל אחד עושה כפי שעולה על רוחו, להשביח מקחו ולומר על ספרי התפלה שלו שהם בתכלית הדקדוק, ולכן השתרבבו לתוך ספרי התפלה מן ה"תיקונים" ושינויי הנוסחאות שחידש סטנוב בספרו "ויעתר יצחק"!!

מקור הטעות

(עוד על תיקונים בסידור התפילה ע"י המשכילים)

ראיתי אחד שמעורר על נוסח "ברכת האילנות" שבהרבה סידורים נדפס נוסח שונה מנוסחת הגמרא, הרמב"ם והשו"ע: "שלא חיסר בעולמו דבר" במקום "שלא חיסר בעולם כלום", וכן "להנות" – פתח תחת ההא – במקום "ליהנות". ובכן מי ש"תיקן" נוסח ברכה זו איציק סטנוב הידוע.

סטנוב זה היה מראשוני ה"משכילים", מאותה חבורה של תלמידי מנדלסון, הוא הוציא בשנת תקמ"ה, "סדור תפלה מכל השנה" – "מדויק ביותר על פי כללי הדקדוק ונקי מכל השיבושים..." ובהכירו את גדלותו בדקדוק לשון הקודש גבה לבו, ובשחצנותו כי רבה פער פיו ללעוג על הראשונים שתיקנו את הנוסח של התפילה, אשר יסודותיו בהררי קודש! לומר שהם לא היו בקיאים כמוהו בחכמת הדקדוק, ו"לא שמו לב לשגיאות הדקדוקיות" – הוא פשט את טלפיו לשנות ממטבע שטבעו חכמים בנוסח התפילה, כאדם שעושה בתוך שלו, ו"הגיה" ו"תיקן" ושינה נוסחאות ככל אשר עלה על דעתו!!

הוא חיבר גם ספר בשם "ויעתר יצחק" ובו כארבע מאות וחמישים תיקונים דקדוקיים בנוסח התפלות, ובניהם "תיקונים אבסורדיים" אשר גם הוא עצמו לא העיז להכניסם באותו הסידור שהוא הוציא. ובאו אחריו מדפיס ספרי תפילה, אשר ברצותם להשביח מקחם נגררו אחריו, ולקטו ממנו כמה וכמה "תיקונים" כדי לכתוב על שער הסידור "הוגה בדקדוק נמרץ..." וכך השתבשו "תיקונים" אלה בנוסח התפילה עד היום.

נביא כאן כמה דוגמאות מה"תיקונים" של סטנוב:

להניח תפילין – ההא בפתח והנון דגושה – במקום להניח בקמץ.
 הגומל לרעים טובות – במקום לחייבים ומזונא רויחא – במקום ומזוני רויחי.
 והמעיר נרדמים – במקום והמקיץ נרדמים.
 והמנובב אלמים – במקום והמשיח אלמים.
 שכן חוב כל היצורים – במקום חובת ביום השביעי התעלה – במקום נתעלה.
 שהשלטון לפניך – במקום שהשלטן לפניך, קמץ תחת השין ותחת הטית.
 השלוחה במקדשך – במקום שנשתלחה במקדשך.
 ונגלית עליהם בערפל וטוהר – במקום בערפלי טוהר.
 שובה אלינו בהמון רחמיך – במקום שובה עלינו.
 לשבת בסוכה – במקום לישב בסוכה.

צנזורה על הגדות של פסח

(צינזורים בהגדה של פסח)

ראיתי מאמר על הצנזור הרוסי ב"הגדה של פסח" שיצאה לאור בוילנא, דפוס ראם, בשנת תרי"ב, הצנזור "תיקן" את הנוסח: "השתא עבדי בדוכחתין טובא לשנה הבאה בני חורין כבארעא דידן".

כדאי לציין שכל צנזור עשה כפי שעלה על רוחו: בהגר"פ שנדפסה בוורשא בשנת תרי"ז השמיט הצנזור לגמרי את הקטע של "השתא עבדי וכו'". ובהגש"פ דפוס זיטומיר תר"ט השאיר את כל הקטע הזה כמו שהוא, אך הוסיף ביאור משלו: "השתא עבדי – בעניות, וחולאים בעשירים. לשנה הבאה בני חורין – כשירחיב ה' את גבולם".

ישנן עוד "טביעות אצבעות" של הצנזור הרוסי ב"הגדות של פסח", נציין כמה מהן:

באותה הגדה של וילנא תרי"ב, ב"נשמת כל חי", קשה היה לו לצנזור הפטריוטי לעכל את הקטע "ומבלעדיך אין לנו מלך"... – ומה עם הקיסר ניקולאי ירום הודו? – הלך ותיקן את הנוסח: ומבלעדיך אין לנו מלך עולם אלא אתה", והוסיף את פירושו: "פי' משגיח על כל העולם, ואנו מדמין בשם המלכות כי הוא הדבר העיקרי שמביא האדם להתבוננות במלכותא דארעא כמו שנא' ירא ה' בני ומלך".

בברכת המזון, במקום "הרחמן הוא ישבור עולנו מעל צוארנו" כתב: "הוא ישבור עול החטא מעל צוארנו" – פן יעלה על דעתו של מישהו לחשוב, חלילה, שהכוונה על עול מלכות הרשעה ח"ו... (בהגדת זיטומיר תר"ט הושמט קטע זה לגמרי) – הסביר לנו ש"והוא יוליכנו קוממיות לארצנו" יתקיים רק "כאשר יתן הקב"ה אותות ומופתים כי בא הקץ, כי הקב"ה השביע אותנו לשמור פי מלכנו ולבל נעזוב מקום מגורנו בחוץ לארץ".

באותה הגדה, של וילנא תרי"ב, נעלם, כמובן, כל הקטע של "שפוך חמתך". במקומו נדפסה שורה זו: פותחין הפתח כדי לזכור שהוא ליל שמורים ובזכות אמונה זו יבוא משיח ואומרים שפוך והלל" – הצנזור לא שם לב לכך שהובלע כאן זכר ל"שפוך חמתך"... אחרי 8 שנים, בשנת תר"כ, נדפסה שוב אותה הגדה, כדמותה כצלמה, אבל הצנזור החכים בינתים וצוה להשמיט גם את המלה "שפוך"... גם בהגדה דפוס וורשא תרי"ז, שהזכרתי לעיל, אין שום זכר ל"שפוך חמתך".

ר' זלמן הענא ושיטתו

(שיטתו של רז"ה לשנות בנוסח התפילה)

ראיתי אחד שכותב ברצוני לשאול בנוגע לנוסח הקדיש "תקבל צלותהון ובעותהון" הנוסח הוא "תתקבל" הבית בפתח – ואיני מבין מדוע מנהג העולם לומר תתקבל הבית בציר"י?

תשובה מדויקת ומלאה

"בכל הסידורים עד לפני כ-300 שנה, הבי"ת בפתח, סידור "בית תפלה" הוא הראשון ששינה לציר"י! – המדקדק הידוע ר' זלמן הענא, שהוציא סידור זה בשנת תפ"ה, שינה הרבה מן הנוסח המקובל. הגריעב"ץ יצא נגדו בספרו "לוח ארש", ועוד גדולים, אבל בכל זאת לצערנו, התקבלו הרבה משנויי בסידורים שיצאו אח"כ".

הספר "לוח ארש" נדפס באלטונא, בבית המחבר, בשנת תקכ"ט, הספר נדיר מאד! ויקר המציאות ביותר! ורק יחידי סגולה זכו לראותו.

עיקר הספר הוא מלחמת חרמה נגד הרז"ה, שהיה הראשון אשר העיז לשנות את המטבע שטבעו חכמים בברכות ובתפלה.

בשנת תפ"ה הדפיס את סידורו "בית תפלה" בצרוף ספרו "שערי תפלה" – "ביאורים על תיקונים בסדר התפלה על פי חוקי הדקדוק" – אשר בהם הראה את כוחו בשנותו את נוסח התפלה והברכות לפי כללי הדקדוק, לפי דעתו, ולפי הכללים שהוא עצמו חידש, וביחוד לפי הכלל אשר אימץ לעצמו: "לשון חכמים" ו"לשון תורה" – "לשון תורה עדיף" הוא שינה את

הנוסח בכל מקום שמצא "לשון חכמים" שבמקביל יש מלה אחרת בתנ"ך למשל: נוסח הברכה של "היוצא ביומי דניסן ורואה אילנות מלבליים וכו'" הוא בכל הסידורים שלפניו "שלא חיסר בעולמו כלום" – כלשון הגמ' בברכות מ"ג: – בא רז"ה ויחידש לנו ש"כלום" זה לשון המשנה, על כן צריך לומר "שלא חיסר בעולמו דבר" – כי הרי יש פסוק מפורש בתורה "לא חיסרת דבר", ו"לשון תורה עדיף".

גדולי הדור, ובראשם הגריעב"ץ, יצאו בתוקף נגדו להזהיר את עם ישראל דלא ליגררו אבתריה, ולא ישנו את נוסח התפלה ממטבע שטבעו חכמים.

וכך כותב הגריעב"ץ בהקדמתו ל"לוח ארש": נזדמן לידי סדר תפלות עם הגהות נקראים "שערי תפלה", ועברתי בו משער לשער והנה מצאתי בו דברים לא שערם אבותנו ורבותנו זצ"ל – נתן השער... הרס ופרץ הגדר... נכנס בתחום שאינו שלו לסתור ולבנות שלא ברשות, לשנות ככל העולה על רוחו... נועז לשלוח יד בקדושי א-ל, המה אנשי כנסת הגדולה, לגרוע להוסיף ולשנות... לפרוץ פרץ בנוסחאות... שמתקניהם העמידו דבריהם על יסודות של סודות עמוקות ונשגבות, בכל האותיות והתיבות, שכולם באו במספר ומנין, מכוון מאד, לטעמים גדולים וגבוהים כאשר נודע מספרי המפרשים, וגם בספר הטורים נזכרים הרבה מהם וכו'".

הוצאה חדשה של "לוח ארש"

(לוח ארש שיצא נגד רז"ה)

לאחרונה יצא לאור ספר "לוח ארש" מאת הגריעב"ץ, שנדפס באלטונה, בבית המהדר, בשנת תקכ"ט. הספר היה נדיר מאד, ויקר המציאות ביותר, עד שרק יחידי סגולה ידעו על קיומו של ספר זה.

עיקר הספר הוא מלחמת חרמה נגד הרז"ה – ר' שלמה זלמן הענא המדקדק הידוע שבסדר "בית תפלה" ובספרו "שערי תפלה" שינה ממטבע שטבעו חכמים בברכות ובתפלה וקבע את הנוסחאות לפי כללי הדקדוק.

המהדר, הגאון ר' דוד יצחקי שליט"א צירף לספר עוד כמה ספרים וקונטרסים השייכים לענין, ועיטר את הספר באלפי הערות מאירות עינים.

הרב יצחקי, שהוא אחד מגדולי הדור במקצוע של נוסח התפילה ודקדוקה, השקיע בספר זה את ידיעותיו העצומות ובכשרונותיו הנפלאים עשה את הספר לאנציקלופדיה של עניני ברכות, תפילות וקריאת התורה. בסוף הספר עשה "מפתח הנוסחאות", לפי א"ב, שיש בו קרוב לשלושת

אלפים! שינוי נוסחאות הנידונות בספר זה, ואשר ממנו ניתן לעמוד על הנוסחא האמיתית ספר זה אזל מן השוק מיד עם הופעתו, ועתה מכין הרב יצחקי מהדורה שניה עם הרבה הוספות.

הרז"ה, שהיה מגדולי בעלי הדקדוק, נולד בשנת תמ"ז ונפטר בשנת תק"ו, הוא לא נשא אשה, והיה מתפרנס מלימוד דקדוק לנערים, הוא נדד מעיר לעיר והיה מלמד פרטי בבתי העשירים ומתאכסן בביתם.

הוא חיבר כמה ספרים בדקדוק: "בנין שלמה" פפד"מ תס"ח. "שערי תורה" ו"שערי זמרה" המבורג תע"ח. "לוח הפעלים" המבורג ת"פ. "לוח הבנין" – כללי הדקדוק בבניני הפעלים, "סידור בית תפלה" עם "שערי תפלה" – שהזכרנו במאמר הקודם "יסוד הניקוד" אמשטרדם ת"צ. "צוהר התיבה" (עם "מכסה התיבה" – נגד הריעב"ץ) ברלין תצ"ג. "קורי עכביש" – נגד משיגיו ו"קורות ארזים" – תיקונים בסדר התפילות פיורדא תק"ד.

בשנת תפ"ה הדפיס את סידורו "בית תפלה", עם ספרו "שערי תפלה" – "ביאורים על תיקונים בסדר התפלה על פי חוקי הדקדוק", בסידור זה הראה את כוחו בשנותו את נוסח התפלה והברכות לפי כללי הדקדוק, וביחוד לפי הכלל אשר אימץ לעצמו: "לשון חכמים" ו"לשון תורה" – לשון תורה עדיף. הוא עבר, ו"איזמל הנתוח" בידו, ושינה את נוסח התפילה בכל מקום שמצא לשון חכמים שבמקביל יש מלה אחרת בתנ"ך. הוא השמיט את המלה "של", בכל מקום שמצא לנכון. כגון: במקום "רבונו של עולם" הדפיס בסידורו "רבון העולם", ובתפילת נעילה "בתשובת רשעים" במקום "בתשובתן של רשעים", ובברכת כהנים "בקדושת אהרן" (הריעב"ץ המליץ על זה "ויכהו על השל") ועוד שינויים כהנה וכהנה.

גדולי הדור ובראשם הגריעב"ץ יצאו נגדו לגלות את שגינותיו, ולהזהיר את עם ישראל דלא ליגררו אבתריה, ולא ישנו את נוסח התפילה ממטבע שטבעו חכמים.

הגריעב"ץ חיבר ספר מיוחד בשם "לוח ארש" – "השגות על דברי רז"ה על הגהות אשר הדפיס בסדר התפילה". רז"ה ענה לו בלשון בוטה בקונטרס "מכסה התיבה" – בלי להזכיר שמו של הריעב"ץ – והריעב"ץ ענה לו שוב ב"מור וקציעה" ב"שמלת יעבץ" וב"לחם שמים".

וכך כותב הריעב"ץ בהקדמתו ל"לוח ארש": נודמן לידי סדר תפלות נדפס "חדש מקרוב בא" עם הגהות נקראים "שערי תפלה", ועברתי בו משער לשער והנה מצאתי בו דברים לא שערום אבותינו ורבותינו זצ"ל. נתן השער... הרס ופרץ הגדר... נכנס בתחום שאינו שלו לסתור, ולבנות שלא ברשות, לשנות ככל העולה על רוחו... נועז לשלוח ידו בקדושי ארץ, המה אנשי כנסת הגדולה, לגרוע להוסיף ולשנות... לפרוץ פרץ בנוסחאות שמתקיניהם העמידו דבריהם על יסודות סודות עמוקות ונשגבות, בכל האותיות והתיבות, שכולם באו במספר ומנין מכון מאד לטעמים גדולים וגבוהים... כאשר נודע מספרי המפרשים וגם בספר הטורים נזכרים הרבה מהם..."

הריעב"ץ גם מעיד שההסכמה של אביו ה"חכם צבי", שהדפיס רז"ה בראש ספרו, היא מזוייפת: ואנוכי היודע ועד שהם דברי כזבים שכתבן להגדיל שמו שעשה לעצמו. ביחוד זיפו

ניכר מתוכו מתוארי השוא שעשה לעצמו השוטה בחרוזים, כי לא זהו הדרך של אמו"ר הגאון כלל וכלל... אני גוזר בגזירת נח"ש על כל הרואה דברים אלה ויש לו סידור מר' זלמן הענא, עם הסכמת אבי מורי זצ"ל, שימחקנה ויעביר הקולמוס עליה ולא ישכן באהלו עולה" (המהדיר, ר' דוד יצחקי, בהקדמתו, בפרק "זיופי רז"ה", מגלה את זיופי רז"ה בציטוט מדברי קודמיו, וכן גילה עוד זיופים בהסכמות, ולא רק ההסכמה של ה"חכם צבי" היא מזויפת).

גם יצא נגדו "קונטרס השגות" מהרב המאור הגדול, זקן וקנה חכמה, מופלג בתורה ובקבלה ובחכמת הדקדוק מהור"ר מרדכי דיסלדורף ז"ל – קצ"ב השגות על "שערי תפלה". וכן ספר "ענף עץ אבות" – השגות נמרצות על "שערי תפלה" ו"מכסה התיבה" מאת המדקדק ר' ראובן גרוס האבר.

ה"נודע ביהודה", בהסכמתו ל"קונטרס ההשגות" של ר' מרדכי דיסלדורף, כותב על רז"ה: "...והדפיס סידור שקראו "שערי תפלה", ואמנם לרוב קנאתו באלה שקדמוהו שינה כמה דברים בזדון, כי היה נקל בעיניו להמציא כללים חדשים אף שלא נזכר בהמדקדקים הראשונים, ולכן אין לסמוך על מה שחידש".

אבל שמו הלך לפניו כבעל דקדוק גדול, וספריו שהתפזרו בעולם השפיעו על רבים לשנות את נוסחאות התפילה, ובתקופה יותר מאוחרת היתה נטושה מחלוקת בקהילות הספרדיות שבגרמניה בענין זה "רבים קבלו את דברי המדקדקים ורבים נבוכו", השאלה הופנתה אל החיד"א: "...והמון העם מרננים על זה לאמור השוו מידותיכם אם הנוסח הראשון ישר והגון נלך אחריו ואם הנוסח השני טוב ממנו נלך אחריו, ונראה בזה כאגודות אגודות ח"ו" – בתשובתו זועם החיד"א על בעלי דקדוק האלה האומרים "שהם יודעים את מה שלא ידעו הקדמונים וכל ישראל טועים והם ידעו האמת... כי הם יורדי ים הדקדוק יותר מהראשונים..." (יוסף אומץ סי' י').

אמנם באורך הגלות נתהוו בסידורי התפילות שיבושים וטעויות באשמת המעתיקים, ובעלי הדקדוק השתדלו לתקן, לפי דעתם, אבל רק הפוסקים הראשונים, מתוך עומק הבנתם בנגלה ובנסתר, הם שידעו להכריע ולקבוע את הנוסחא המדויקת האמיתית שתקנו אנשי כנסת הגדולה ברוח קדשם, ועשו זאת בזהירות מופלגת, והזהירו מאד שלא להוסיף ולא לגרוע אפילו אות אחת מנוסח התפילה כי כולה בנויה על פי סודות הקבלה.

עם התפתחות הדפוס נוספו שגיאות המדפיסים על שגיאות המעתיקים, ו"שבשתא כיון דעל על", וגדולי ישראל ראו אז צורך גדול שיופיע בדפוס סידור מוגה, ומנופה מכל טעות ושיבוש, ולחייב כל קהלה וקהלה שיקנו אקסמפלר אחד אשר ממנו יתקנו ויגיהו כל הקהל את סידוריהם.

"ובראות חכמי הדור שרוב המתפללים סומכים בענינים אלה על הסידורים הנדפסים על כן בררו את האלוף מהר"ר שבתי סופר מפרימישלא, ובקשו ממנו להגיה תפילות כל השנה וכו' על

כן גוזרים אנחנו שכל קהל וקהל מחוייבים לקנות על כל פנים סידור אחד שיתפלל הש"ץ מתוכו, וגם כל הקהל יגיהו ממנו את סידוריהם – ובאו על החתום... (שנים עשר רבנים וביניהם המהרש"א והב"ח וה"תבואת שור") ביום ששי ה' אדר שע"ו – פנקס ועד ארבע ארצות עמ' 35.

והוא "סידור רבי שבתי סופר" המפורסם שיצא לאור בפראג בשנת שע"ז-ח, אשר אנד במשך השנים ולא ידוע אם נשאר ממנו עותק אחד בעולם, ולאחרונה זכינו להוצאה חדשה מהודרת, שיצאה לאור על פי כת"י, ע"י המהדרים הרב יצחק כץ והרב דוד יצחקי, עם מבואות הוספות והערות, מאירות עינים בחמשה כרכים.

ר' שבתי סופר היה תלמידו של רבי מרדכי יפה בעל ה"לבושים". בראש הספר נדפסו ההסכמות של גדולי הדור ההוא, וביניהם הגאונים המהרש"א, הסמ"ע, הב"ח, ה"משאת בנימין", ה"מגלה עמוקות", ה"כלי יקר", ה"תבואת שור" והשל"ה – זכר צדיקים לברכה.

גדולי הדורות עמדו על המשמר, ובשנת תס"ד נדפס שוב סידור – על פי סידור ר' שבתי סופר – "סדר תפלה מראשית השנה ועד אחרית השנה" אשר הגיה ר' עזריאל מוילנא ובנו ר' אליהו, וגדולי הדור ההוא: רבי אברהם ברוידא, רבן של ישראל, רבי דוד אופנהיים אב"ד פראג, ור' נפתלי כץ בעל "סמיכת חכמים" זכר צדיקים לברכה, צוו להכריז בכל בתי כנסיות ש"חובה על כל מלמדי ישראל שלא ישנו לתלמידים אלא מתוך סידור תפלה זה", ור' דוד אופנהיים, שהיה "רב הכולל" של המדינה, שלח אגרות לכל רבני הדור שיודיעו זאת לכל קהילות הקודש – "אגרת לבני הגולה מקום אשר דבר המלך, מלכו של עולם ודתו מגיע, להכריז בכל בתי כנסיות על המקרי דרדקי שירגילו ללמוד עם התלמידים דוקא מתוך סידור תפילה המוגה מכל טעויות וכו'".

גם ר' שבתי סופר וגם ר' עזריאל מוילנא ובנו ר' אליהו "שלוחי דרבנן" היו, ונאמנים לשולחיהם, לא חידשו דבר בסידור התפילה, לא עשו שום שינוי, ולא כללים שלא ידעו הראשונים, – הם רק ניקו וצרפו את הסידור מכל סייג וטעות.

ובשראה ר' זלמן הענא את כל הכבוד שנחלו ר' עזריאל ובנו ע"י הסידור המדויק שהוציאו, "ולרוב קנאתו באלה שקדמוהו" – כלשונו של ה"נודע ביהודה" – הלך והוציא סידור מדוקדק חדש ובהקדמתו הוא מלגלג בלשון בוטה על "האב ובנו" – ר' עזריאל מוילנא ובנו ר' אליהו – על אשר לא חידשו דבר... וכן הוא כותב: "אינו מן הראוי שהאב והבן יחדיו יצדקו ממני, ותהיה תפארתם עלי בעבור שהקילו מעליהם טורח משא העיון ועמל ההשגה, אשר לא השיגו על שום מחבר מהמחברים..." ואילו הוא הרי זה תפארתו, ובזה יתרונו עליהם, שהוא כן חידש, ועוד מלאו לבו לשנות ממטבע שטבעו חכמים לפי חוקי הדקדוק.

רז"ה עצמו היה רגיש מאד לביקורת, ולא "טמן ידו בצלחת" נגד אלה שהעיון להשיג על ספריו או שלא הסכימו לכללים החדשים שחידש בחוקי הדקדוק. ובשנת תק"ד הדפיס ספר בשם "קורי עכביש" בו הראה את כוחו ואת ידו החזקה נגד "המתנקשים בנפשו", כלשונו, "אשר

ברוע תכונתם ושללהבת קנאתם עלה באשם ותעל צחנתם להחשיך זוהר "צוהר התיבה" – אכן מלים כדרבונות! – והוא מכנה את אחד מבעלי הדקדוק המתנגדים לו: "אפרוח שעדין לא נפתחו עיניו... ותכהינה עיניו מראות... וירפוש את המים ברגלו, רגל גאווה...!

אבל לא רק את בעלי הדקדוק בני דורו השפיל עד עפר, כדי להבליט את ערכו הוא ואת עליונותו עליהם על ידי השפלתם, אלא גם נגד גדולי המדקדקים הקדמונים לא שם רסן לאמרי פיו ופער פיו בביטויי השחצניים, ועוד בהיות בן עשרים שנה, כשחיבר את ספרו הראשון "בנין שלמה" לעג במלים בוטות על רבנו ה"אבן עזרא": "לא בחן ברוחב דעתו" ו"מתעשר ואין כל" ועוד. ועל רבנו דוד קמחי: – הרד"ק לפעמים לא דק... "לא חש לקמחיה..." או "קמחא טחינן טחון". ועל דון יצחק אברבנאל: "לא בדעת ידבר ודבריו לא בהשכל..." "מפני חוסר ידיעתו שלא ירד לסוף דעת הנביא..." על בעל "שיח יצחק" הוא כותב: "למי מדנים למי שיח... כל השומע יצחק... ועוד ועוד.

אחרי שהספר כבר נדפס ונכרך הגיע הדבר לרבני פרנקפורט דמיין והם לא נתנו לו להפיץ את הספר והכריחו אותו להדביק בסוף כל אחד מהאקסמפלרים דף מודפס מיוחד, שהכתיבו לו, ובו הוא מבקש סליחה ומחילה מעצמותיהם הקדושים של גדולי ישראל שפגע בהם.

דף זה אבד במשך השנים, ונמצאים רק באקסמפלרים בודדים, באלה שנשארו בכריכות האורגינליות, גם ביבליוגרפים נודעים מזכירים דף זה רק מפי השמועה ועיניהם לא ראו.

סידור בלתי ידוע של ר' וואלף היידנהיים

(שיטת הרוו"ה בשינוי נוסח התפילה)

בשנת 1831 יצא לאור סידור מוגה מסודר ומתורגם ע"י וואלף היידנהיים, עם שער בשפה הגרמנית, ונדפס בבית דפוסו. בסידור זה נדפס התרגום באותיות גרמניות-גוטיות, בעוד שבסידורים הקודמים, וכן במחזורים שהוציא היידנהיים, נדפס התרגום הגרמני באותיות עבריות.

בראש הסידור הדפיס "מבוא", בן 5 עמודים, מאת מ. קרייצנאק – אחד מראשי הריפורמים! (אגב, בהלוויתו של היידנהיים שהתקיימה ביום 26 לפברואר 1832, הספיד אותו קרייצנאק זה – הרבנים ותלמידי החכמים שבפרנקפורט לא השתתפו בהלוויה, כמתואר בעיתונות של הימים ההם. חלק מהספריה שלו, שהיו בה גם 72 כתבי יד, עבר לסימינר התיאולוגי הריפורמי בברסלאו).

בסידור זה הושמטה תפילת "אב הרחמים". במקומה מופיעה שורה זו: "נוסחת "אב הרחמים שוכן מרומים וכו' השמטנו למען האמת והשלום", והערה בגרמנית (בתרגום עברי בערך כך): "תפילת אב הרחמים וכו' חובר בזמן של ברברים, ואשר רוח הדיכוי וההשמדה היה דבר שעמד על סדר היום תמיד, ולכן רוב הקהילות הוציאו בצדק מסדר התפילה, ולכן גם אנו החרמנו אותה מסידור התפילה".

בקשר לזה יש לציין את הספר "דברי אגרת", רדליהיים תקע"ב – מאת אחד מראשי הרבנים הריפורמיים מנדל שטיינהרד – "שאלות ותשובות" בהן הוא דן, ומביא חבילות של ראיות מש"ס ופוסקים, להצדיק ולנמק את ה"תקנות" שעשו רבני הרפורמים.

...חיבוט הערבות יעשה רק הש"ץ לבדו" – "תקנה" זו הוא מנמק: כי כשכל ההמון חובטים את הערבות גורם הדבר לקלות ראש בבית הכנסת... ה"תקנה" שאת ההקפות עם ר' מינים יעשו רק חשובי הקהל, אבל כל המון העם על מקומו יבוא בשלום – "כדי שלא לבוא לידי שחוק וקלות ראש, כאשר ראיתי בעצמי כמה פעמים מאיחוכא וטלולא הנעשה מההקפה שדוחפין זה את זה בלולים שבידיהם... ועל ידי ה"תקנה" הזאת יקויים באנו אל תבואנו רגל גאווה..."

וכן "תשובה" ארוכה בענין "קטניות בפסח" – אחרי שהוא פוסק להיתר גמור בלי שום פקפוק, הוא מסיים: "וידעתי שרבים מעמי הארץ מתייחדים ומתחסדים ושגור בפיהם לומר מנהגם של ישראל תורה הוא, ומנהג עוקר הלכה, אמנם דברי בורות הוא זה, ואין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד..."

"תשובה" ט – על ה"תקנה" שתיקנו הריפורמים שלא לאמר "יהי רצון" ולא "לשם יחוד"... ועתה, לענייננו "תשובה":

"כעת שחננו ה' ברוב רחמיו וחסדיו להיותנו יושבים במדינתנו בשלום ובשלוה, ואין פגע רע, ואחינו בני ישראל יושבים השקט ובטח, הארץ רחבת ידים לפנייהם ככל יושבי הארץ, מה נאמר ומה נצטדק באמרנו הרבה תפילות וסליחות שנתחברו בעת השמד ר"ל, בעת אשר באמת היינו בין העמים להרוג ולאבד למכה ולחרפה?"

תשובה: "ברוך אתה לה' שעוררת על דברים אשר דורש אין להם, כי הכל הולך אחר הרגיל, ואין איש שם על לב להסיר המכשול הזה מבינינו... שקרוב לודאי שלא נתקנו אלא בעת הרג רב ושמדות... וכבר ציינו מדבר שקר תרחק, וכיוצא בזה מצינו בגמ': "...אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו איה גבורותיו לא אמר הגבור וכו' מתוך שיודעין בהקב"ה שאמיתי הוא לפיכך לא כיזבו בו" – הרי שעקרו מה שתיקן משה. והוא מגדולי שבחי הקב"ה, ואפילו הכי לא אמרו כדי שלא לאמר שקרים, על אחת כמה וכמה בדברים כאלה, שהם שקרים וכפויים טובה, פשיטא שיש למנוע מלומר תפלות כאלה... ושמעתי שיש מתחסדים חכמים בעיניהם שאמרו האף שתפילות האלה באמת אין להם שחר ליושבי מדינת אשכנז היושבים איש תחת גפנו... אמנם היא תפילה שאנו מתפללים על אחינו שבברברייא וכדומה אשר עדין הם, לבוז ולחרפה –

ואינם כדאי להשיב על טענותם... – ובוטח אני בכל מי שיש לו עינים לראות ואזנים לשמוע, יראה כי כל המתעקשים האלה, המעוררים מדנים בין האחים, המה מעדת קורח אשר כל קנאתם למחלוקת שלא לשם שמים. וכל מי שיש בידו למחות באמירת תפילות ופיוטים כאלה ואינו מוחה, הקולר תלוי בצוארו ואנחנו נקיים מה' ומישראל".

ספר זה הדפיס הידנהיים בבית דפוסו, ועל חשבוננו, בלי תשלום! הוא הגיה אותו בעצמו, וברשות המחבר הוסיף 3 הערות ארוכות – "אחרי שהרשות נתונה מאת הרב המחבר נר"ו אמרתי מחוה דעי גם אני" – כל הערה מתחילה: "אמר וואלף הידנהיים המגיה". הוא הוסיף גם הקדמה בראש הספר, בו הוא כותב דברים אלו: "מנחה שלוחה היא אלי המגילה הזאת, קטנה במהותה ועצומה בתבונה, מקדוש אחד מדבר למען תפילת ה' ולמען שמו, הוא מאהבי הרב הגאון מהור"ר מנדל שטיינהרד נר"ו וכו' ולא אוכל להתאפק מלעבור את פי אוהבי ולהביא את הדברים האלה למכבש הדפוס למען יבינו כל דורשי היושר והצדק שלא למען הרבות כבודם עשו שרי הקונסיסטאריים את אשר עשו ("תקנות" רבני הריפורמים שבספר זה) בלתי על ארני פז דברי הש"ס והפוסקים מיוסדים ונכוחים...

– וענתה בי צדקתי אשר לא להרבות קנייני ורכושי עשיתי זאת, כי בלעדי מספר מעט אשר אקח לנפשי ולנפשות איזה יחיד סגולה רעי ועמיתי, אצווה לשלוח את כל הספרים הנדפסים ליד ידידי הרב הגאון המחבר נר"ו...

ובכן, ר' וואלף היידנהיים מדפיס על חשבוננו את הספר "דברי האגרת" של ידידו אהובו מנדל שטיינהרד, והשאיר לעצמו חלק מן האקסמפלרים כדי לשלחם לידידו ולעמיתיו, כדי להראות להם שיש לו על מי שיסמוך בזה שהוא עתיד להשמיט את ה"אב הרחמים" מתוך הסידור שידפיס.

ר' וואלף היידנהיים (פרק ב')

(עוד בענין הנ"ל)

ראיתי מאמר של הרב... "מי היה ר' וואלף היידנהיים". תיתי ליה להרב... שתרם מזמנו היקר וכתב מאמר ארוך, על המחזורים של ר' וואלף היידנהיים ועל תולדותיו. האיש אשר אלמלא הוא היו הפיוטים משתקעים, ולא היו נאמרים כעדותו של הגאון ר' צבי הירש הורוביץ ז"ל, בנו של בעל ה"הפלאה".

המאמר היקר הזה, בן שבעת העמודים, אינו זקוק להסכמה שלי, רק אני, אישית, מכיר לו טובה, ומודה לו על ידיעות חשובות שנוספו לי ממאמרו, ואני שמח שאני הוא שגרמתי שיכתוב מאמר זה, ע"י שהזכרתי את ר"ה במאמר אחד, שפרסמתי אודות יצחק סטנוב. בסוף אותו

מאמר הבאתי את דברי רוו"ה, בסוף המבוא שלו בכרך הראשון של המחזור, שכותב "וזאת לדעת כי בסדר התפלה הלכתי בשיטת החכם בעל "ויעתר יצחק", והדפסתי רוב הנוסחאות ע"פ דעתו והכרעתו" – הרב... ראה בציטטה זו פגיעה בכבודו של הרוו"ה, ובמאמרו הארוך יצא להגנתו.

* * *

מוכרח אני לומר את אשר עם לבבי: באמת דבר גדול עשה הרוו"ה במחזורים שלו. הוא הניח לדורות מפעל כביר! ולא רק יהדות אשכנז התחנכה על ברכי ספרי התפלה של רוו"ה – בכל תפוצות ישראל. ה' מחזור רדלהים הכתובת שאליה היה פונה כל מי שרצה ביאור של איזה פיוט. בילדותי היתה העליה הגדולה של יוצאי גרמניה – בשנת 1933 – רבים מהם הגיעו לארץ בלי פרנסה, ורעבו ללחם, ומכרו מספריהם. זכורני שאחד מן המתפללים סיפר אצלנו בביהכ"נ, בשמחה רבה, שזכה להשיג "רעדלעמער מחזורים", וכולם הביטו בו בקנאה. והעיר לו אחד "קנית לך מפטיר"... הרי לא תהיה לך מנוחה כל ה"ימים הנוראים", כי על כל מליצה של פייטן יבואו אליך כדי לדעת כוונתו, והוא השיב: אדרבא! זכות גדולה תהיה לי ביום הדין, ואשמח מאד לעזור לכולם שיבינו את דברי הפייטנים.

החתם סופר, בתשובתו נגד משיגי גבולו של רוו"ה, כותב שנודע לו מהגאון בעל "מחנה לוי" שכיילה כמה זמן בהגהת הפיוטים ולתרגמם בלשון אשכנז, ואלמלא הוא הפיוטים כבר נשתקעו ולא נאמרו בדורות הללו" – הוא מדגיש את התרגום האשכנזי שעשה עבור הנשים ופשוטי העם, אבל גם ת"ח שלומי אמוני ישראל, בכל אתר ואתר, אשר בכל התפלות הם נזהרים ומקפידים להבין את פירוש המלות, אך רבים מהם היו מזלזלים באמירת הפיוטים, באמרם שבתפלה עצמה מי שאינו יודע את פירוש המלות אין זו תפלה מן המובחר, אבל בדיעבד יוצא הוא ידי חובתו, אם התפלל בנוסח שתקנו אנשי כנסת הגדולה, אבל הפיוטים, מי שאינו יודע מה הוא שח – יקבל שכר על הפרישה... והוא, הרוו"ה, האיר עיני ישראל בביאוריו על הפיוטים, וכל הדורות שאחריו הכירו לו טובה על זה, ודברו עליו בהערצה. וכל הבאים בעקבותיו, גם בדור הזה, שמוציאים מחזורים מפורשים ומבוארים, לא רק שמחזור רדלהים הוא להם לעינים אלא שרוב הביאורים לוקחים ממנו.

שמונה מהדורות של מחזורים הוציא רוו"ה בחייו – משנת תק"ס עד שנת תקצ"ב – ועל כל אלה חתם הרוו"ה בשער המחזור: "מאתי וואלף היידנהיים". שש מהן כמנהג אשכנז ושתי המהדורות, שנדפסו בשנות תקפ"ז ותקצ"ב, "הן כמנהג פולין פיהם ומעלהין".

עד כאן אודות ביאורי התפלה והפיוטים, אבל בענין נוסחאות התפלה ודקדוקה – צדק הרוו"ה מה שכתב בסוף המבוא: "וזאת לדעת כי בסדר התפילה הלכתי בשיטת החכם בעל "ויעתר יצחק", והדפסתי רוב הנוסחאות על פי דעתו והכרעתו". הוא כתב זאת לא רק במהדורה הראשונה, בשנת תק"ס, אלא בכל שמונת המהדורות שהדפיס בחייו גם אחרי שהשותף העיקרי שלו נפרד ממנו בשנת תקס"ז.

הרב... שחס על כבודו של ר"ה, כתב על זה אין להאמין כי ההערה בסיום ההקדמה, האומרת כי רוב הנוסחאות נקבעו לפי "ויעתר יצחק", יצאה מקולמוסו של הר"ה, ויתכן ש"השותפים של ר"ה הם שעמדו על כך שפסקה זו תיכנס להקדמת המחזור, וכדי לא להגרר לויכוח עמם כתב זאת בהקדמה" – אין זה אלא "אהבה המקלקלת את השורה".

* * *

נקדים הקדמה קצרה בענין נוסחאות התפלה באופן כללי:

את נוסח התפילה תיקנו אנשי כנסת הגדולה ומסורה בעל פה, כמו את כל ה"תורה שבע"פ", וכן כותב בעל התניא בשו"ע שלו סי' של"ד ס"ק יב (על פי ה"שבלי הלקט" סי' יב): "בימי חכמי התלמוד לא ניתנו להכתב אלא כ"ד ספרים, אבל לא "תושבע"פ, ולא כל הברכות והתפלות שתיקנו חכמים, אבל עכשיו, משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" התירו לכתוב כל הספרים וכל הברכות והתפלות, מפני שנתמעט הלב ונתרבה השכחה".

במשך הדורות, ובקושי הגליות, חלו שינויים לפי מקומות פיזור הגליות – כבר בתקופת הגאונים יש תשובות בענין נוסח התפילה. אל רב עמרם גאון, ריש מתיבתא דמתא מחסיא, הגיעה שאלה מגלות ירושלים אשר בספרד, בענין נוסח התפילה, והוא כותב להם: "סדר תפילות וברכות וכו' ראינו לסדר כמסורת שבידינו כתיקון תנאים ואמוראים" – הלא הוא "סידור רב עמרם גאון". הוא מצטט בסדורו מתשובות גאוני בכל אשר קדמוהו, כמו רב פלטוי, רב שר שלום גאון ורב נטרונאי גאון. הוא מסתמך על מנהגי "שתי הישיבות" – הלא הן סורא ופומדיטא, וכתב "ואלו שיש ביניכם שנראין כמדקדקים, וגורעין ומוסיפין, לא יפה הם עושים, ומשנים ממנהג שתי ישיבות".

בירושלמי פ"ב ה"ד: "מאה ועשרים זקנים, ומהם שמונים וכמה נביאים, התקינו את התפלה הזאת" וכתב על זה מרנא הגר"ח וולוז'ין בספרו "נפש החיים", שער ב' סי' י': "שהמה השיגו ברוח קדשם והשגת נבואתם העליונה, ונהירא להו שבילין דכל סדרי בראשית ופרקי המרכבה, לזאת יסדו ותקנו מטבע ברכות והתפלות באלו התיבות דוקא, מאשר ראו והשיגו איזה דרך ישכון אורה של כל תיבה פרטית מהם, אשר היא נצרכת מאד לתיקון רבוי עולמות וסידור המרכבה".

ב"סידור רבנו שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא" – מגדולי חכמי וחסידים אשכנזי הקדמונים – כתוב: "והמוסיף והגורע בה אפילו אות אחת תפילתו אינה נשמעת, כי כולה במדה ובמשקל, באותיות ובתיבות, וסודות הרבה היוצאים ממנה, וכל ירא השם יזהר בה מלפחות ומלהוסיף, ולא ישמע לאלו שמוסיפים כמה וכמה תיבות, כי אין רוח וחכמה נוח בהם, כי לא נמסרו להם טעמי תפילה והסודות, כי חסידים הראשונים היו גוונים הסודות והטעמים".

כל הפוסקים הזהירו שלא לשנות ממטבע שטבעו חכמים (וראה ב"ח או"ח סי' תקפ"ב: "בנוסח התפילה שביד כל ישראל, קבלנוה מאנשי כנסת הגדולה, וכל המשנה ממטבע שטבעו חכמים ז"ל הוי ליה ברכה שאינה צריכה וצריך לחזור").

ר"ש גאנצפריד ב"קיצור שלחן ערוך" סי' י"ח ס"ק ד': "ויתפלל כל אחד כפי הנוסחא שלו, כולם יסודתם בהררי קודש, אבל אל יערב תיבות מנוסחא לנוסחא, כי כל נוסחא תיבותיה מנויות וספורות, על פי סודות גדולים, ואין להוסיף או לגרוע"

גדולי הפוסקים הראשונים, כפי עומק הבנתם, בנגלה ובנסתר, הם הם שידעו להכריע ולקבוע את הנוסחא המדויקת ועשו זאת בזהירות מופלגת.

גדולי ישראל במשך הדורות עמדו על כך שעם ישראל יתפלל מתוך סידורים מדויקים ומוגהים – כי "מאן דצלי צלותיה בעי לפרשא מילוי ברקא יאות" (זוהר וישלח קסט). – ובראותם שבקושי הגלות נתרבו טעויות בסידור התפילה ע"י המעתיקים – השתדלו מאוד שיופיע סידור מוגה ומנוקה מכל טעות.

"ובראות חכמי הדור שרוב המתפללים סומכים בעיניהם אלה על הסידורים הנדפסים ע"כ בררו את האלוף מהר"ר שבתי סופר מפרימישלא, ובקשו ממנו להגיה תפלות כל השנה וכו'. על כן גוזרים אנחנו שכל קהל וקהל מחוייבים לקנות עכ"פ סידור אחד שיתפלל הש"ץ מתוכו, וגם כל הקהל יגיהו ממנו את סידוריהם – ובאו על החתום... (שנים עשר רבנים – וביניהם המהרש"א והב"ח וה"תבואת שור") ביום ששי ה' אדר שע"ו – "פנקס ועד ארבע ארצות" עמוד 35.

והוא הוא "סידור רבי שבתי סופר" המפורסם שנדפס בפראג בשנת שע"ז-ח', ואשר לאחרונה יצאו ממנו שני חלקים, בשנת תשמ"ז ותשנ"ד, והשלישי באמצע ההדפסה.

ר' שבתי סופר היה תלמידו של רבי מרדכי יפה בעל ה"לבושים". בראש הסידור נדפסו ה"הסכמות" של גדולי הדור ההוא, וביניהם הגאונים: רבי שמואל אליעזר איידלס (המהרש"א), רבי יהושע וולק כ"ץ (ה"סמ"ע"), רבי יואל סירקיס (ה"ב"ח"), רבי בנימין סלינק (ה"משאת בנימין"), רבי נתן שפירא (ה"מגלה עמקות"), רבי שלמה אפרים לונטשיץ (ה"כלי יקר"), רבי אפרים זלמן שור (ה"תבואת שור") ורבי ישעיה הורוויץ (ה"של"ה") – זכר צדיקים לברכה.

גדולי הדורות עמדו על המשמר, ובשנת תס"ד נדפס שוב סידור: "סדר תפילה מראשית השנה ועד אחרית השנה, אשר הגיה ר' עזריאל מוילנא ובנו ר' אליהו – ע"פ "סידור ר' שבתי סופר" – וגדולי הדור ההוא: אב"ד פראג רבי דוד אופנהיים, רבן של ישראל רבי אברהם ברוידא ובעל "סמיכת חכמים" רבי נפתלי כ"ץ, זכר צדיקים לברכה, צוו להכריז בכל בתי כנסיות ש"חובה על כל מלמדי ישראל שלא ישנו לתלמידים אלא מתוך סידור תפילה זה". ורבי דוד אופנהיים – שהיה "רב הכולל" של כל המדינה – שלח איגרות לכל רבני הדור שיודיעו זאת לכל קהלות הקודש – "אגרת לבני הגולה מקום אשר דבר המלך, מלכו של עולם ודתו מגיע, להכריז בכל בתי כנסיות על המקרי דרדקי שירגילו ללמוד עם התלמידים דוקא מתוך סידור תפילה זה המוגה מכל טעויות וכו'".

גם ר' שבתי סופר וגם ר' עזריאל מוילנא "שלוחי דרבנן" היו, ונאמנים לשולחיהם, לא חידשו דבר בסידור התפילה, לא עשו שום שינוי, ולא כללים שלא ידעו הראשונים – הם רק ניקו וצירפו את הסידור מכל סיג וטעות.